

Pedagógiai problémák Gárdonyi „Az én falum“ című művében

A kiegyezés kora utáni Magyarországon a kapitalizmus fel-
lendülésének néhány éve után a 70-es évek végétől a 80-as évek-
től kezdve egyre jobban elhatalmasodik az imperializmus. En-
nek kísérő jelenségei: a nagyipari munkásosztály kifejlődése és
egyre fokozódó elnyomorodása, az agrárproletár mozgalmak,
válságok, az osztályellentétek kiéleződése. Nálunk a kapitaliz-
mus kifejlődésének, megerősödésének ez a korszaka súlyos ellent-
mondásoktól terhelt: a poroszas fejlődés igen korán egybefo-
nódik az imperialista törekvésekkel. A polgári demokratikus
jelszavak és bizonyos liberális törekvések mögött és mellett pe-
dig mindig ott találjuk a reakciós, sőt legreakciósabb ideológiá-
kat: a klerikalizmust és sovinizmust.

E belső ellentmondások marcangolták hazánkat, népünket,
ezek hatottak szubjektívan becsületes szándékú értelmiségünkre
is. A pedagógusok széles tömegei felismerték kiszolgáltatott, ki-
zsákmányolt helyzetüket, sokan felemelték szavukat a klérus
gazdasági hatalma, kizsákmányolása és ideológiája ellen. 1880-
ban például a polgári ellenzéki „Magyar Paedagógiai Szemle”
c. folyóiratban így írt Rill József: „Az a régi, úgynevezett nép-
iskola, melyben Kátét, zsoltárt, bibliát, imádságot olvastak,
melyben olvasni csak azért tanultak, hogy Kátét, zsoltárt, stb.
olvashassanak, melyben az iskolai vallásgyakorlat volt a fődo-
log, ez az az iskola nem a pedagógiai tudomány követelte népis-
kola, nem a nemzeti iskola. A nemzeti, a népiskola azon percben
szülemlett meg, amelyben a különféle tudományszakok elemeit
jelölte meg tananyagul... Ez a tanoda más, mint a régi egyházi
iskola.”

A polgári radikális, ellenzéki, antiklerikális gondolkodású
pedagógusok közé tartozott a fiatal Gárdonyi Géza is.

1886-ban „Tanítóbarát” címmel harcos ellenzéki folyóiratot
indított. Ebben: antiklerikális, szemben áll az egész feudál-kapi-

talista Magyarországgal, az úri osztállyal, a reakciós kultúrpolitikával. Leleplezi, hogy a népnevelést elhanyagolják: „A népnevelési tétel — írta 1887-ben a költségvetésről — „a legfontosabb és *legelhanyagoltabb*...” Ugyanakkor azt is felismerte, hogy iskolák helyett fegyverkezésre, imperialista háborús készülődésre költötték a pénzt az ország urai: „.....a Mannlicher-puskák és egyéb embergyilkoló szerszámokra vannak milliók, de nemzetnevelésre forintok sincsenek!” (Tanítóbarát, 1888. évf., 7. sz.) Harcos, antiklerikális beállítottsággal küzd az egyház gazdasági-társadalmi befolyása ellen is: „A papság, mely magát egyháznak nevezi s az Isten országát vallja övének, a földi országokban is igyekszik minél több jogokat gyakorolni s nem enged a nemzet érdekében sem, mert ezzel vesztené hatalmából s különösen nem látja be, hogy a teológia nem pedagógia...” (Tanítóbarát, 1888. évf. 6.)

1889-ben Gárdonyi megvált a „Tanítóbarát” szerkesztésétől. Küzdelmes pedagógus-pályájának harcai, élményei azonban erősen megmutatkoztak 1894-ben megjelent kisregényében, „A lámpás”-ban.

Ezt a harcos, antiklerikális, leleplező erejű kisregényt a reakciós kritika (sőt öregkorában maga Gárdonyi is!) szerette volna kiselejtezni alkotásai közül. A klerikális Madarász Flóris 1909-ben így írt (Gárdonyi Géza, Klny. a Kath. Szemléből, Bp. 1909., 11—12. l.): „Van egy műve, egész keserűség, vígasztalan pillanatok sötét szülötte” „.....Címe: A lámpás.” — „Ez írói pályájának kezdetét jelzi s kiforratlanságának bélyegét viseli magán. Az élet nagy megpróbáltatásain átment, de azután lehiggadt lelkének későbbi megnyilatkozásai annyira rácsófolnak erre a munkájára, hogy e helyen bátran fátyolt vethetünk rá.” Folytathatnók azok sorát, akik fitymálták, gyalázták „A lámpás”-t, hiszen ez a vélemény általános volt a burzsoá irodalomtörténészek körében. Csak Gárdonyi Józsefnek, az író fiának véleményét iktatjuk még ide. Ő is alapjában véve egyetértett a burzsoá irodalomtörténészekkel e kérdésben is: „Talán helyesebb lett volna időtlen-időbe helyezni az élettragédiát, mely leplezetlen a saját élete tükréként hat. A tükör nincs jól kicsiszolva. Lapja itt-ott vastagabb, hajlottabb, torz, ferdtő. Néhol a foncsor homályos és sápasztóan vetít, különösen, mikor vallásellenes és egyházellenes elvek kifejezése vetődik rája.” (Az élő Gárdonyi, Bp. 1934. 239. l.) „A lámpás” e burzsoá vélemények tükrében: kiforratlanság... ifjúkori ballépés... élettragédia (misztifikálás). Vagyis: irreális, művészietlen. Fátyolt reá! kiáltották a burzsoá kritikusok.

A „lámpás” témája, mondanivalója megmagyarázza, miért

fordult ellene olyan dühödten a reakciós kritika. Egy falusi tanító, Kovács Ágoston élettörténetén keresztül mutatja be ez a regény, mennyire megalázza a klérus a tanítót, mennyire nem becsülte az úri Magyarország a nép tanítóját. A falusi tanító elkeseredett harcait, megalázását mutatja be Gárdonyi Kovács Ágoston tanító sorsán keresztül. De bármennyire együttérzünk is a regény falusi tanítójával, még sem forradalmár ő. Ezért nem helytálló, ha Kovács Ágostont Petőfi Apostolával állítjuk párhuzamba, mint azt Schvertsig Antal tette. („Gárdonyi Géza regényköltészete, Bp. 1930. 12. i.) Schvertsig abban látja a hasonlóságot Kovács Ágoston és az Apostol közt, hogy mindkettőnek alapélménye — szerinte — a csalódás. Ez azonban nem lényegi, hanem formális hasonlóság lehet csupán. Petőfi Apostola forradalmár (vö. Tamás Anna tanulmánya: Petőfi „Apostol”-a, Irodalomtört., 1952. 3-4. sz.), Kovács Ágoston ellenben nem az.

„A lámpás” c. regénynek több jelenete, motivuma tér vissza - megváltozott alakban - „Az én falum” elbeszéléseiben is.

A 90-es évektől kezdve Gárdonyi radikális-polgári, ellenzéki beállítottsága egyre inkább eltűnik. Magával ragadja egyes műveinek közönségsikere, behódol az uralkodó osztályok ízlésének. Az uralkodó osztályok reakciós szemlélete mély nyomokat hagyott Gárdonyi falu-ábrázolásában, ember-ábrázolásában. Idilli színekkel, hamis romantikával ábrázolja a falut, a parasztság rétegződése, nyomora szinte feloldódik, eltűnik műveiből.

Gárdonyi belső vívódásai, ellentmondásai tükröződnek egri éveinek munkásságában. Ezekre a belső ellentmondásokra célzott Karácsony Sándor, mikor misztifikáló módon ezt írta Gárdonyiról:

„És Egerbe költözött a költő. De csak a teste. A lelke rá se nézett Egerre... Nem is lát az író a mai és multi Egerből semmit: önmagát látja és a végtelent. De csak a teste szeparálódott, a lelke nem, mert neki köszönhetjük a Láthatatlan ember, az Egri csillagok és a Dávidkáné legvalóságosabb magyar tegnapiját és tegnapelőttjét.” (Református Élet, 1936. évf., idézi továbbá Karácsony S.: A könyvek lelke, Bp. 1941. Exodus kiad. 175—176. l.)

Gárdonyi belső ellentmondásossága, sok pozitív, de ugyanakkor sok negatív vonása tükröződik az 1898-ban megjelent „Az én falum” című kötetében is.

A következőkben Gárdonyinak ezt a pedagógiai szempontból talán legtöbbet jelentő alkotását vesszük pedagógiai, pontosabban irodalompedagógiai vizsgálat alá.

Mielőtt elemzésünket megkezdenénk, szükségesnek látszik

tisztázni, *mit is jelent az irodalompedagógiai vizsgálat*, mert e kérdés marxista pedagógiai irodalmunkban még részletesebb elvi megvilágításra nem került.

Egy író tevékenységének, műveinek pedagógiai szempontú, más szóval: *irodalompedagógiai vizsgálata* több, különböző kérdésfeltevéseket foglal magában és pedig:

a) Lehet az írónak pedagógiai *gyakorlati tevékenységét* elsősorban vizsgálat tárgyává tenni. Így Gárdonyit, mint gyakorlati pedagógust és mint szülőt Kürti Menyhért próbálta röviden jellemezni. („Gárdonyi pedagógiája” c. tanulmány a Gárdonyi Társaság Évkönyvében, 1924. év.) — Vagy legújabban Csokonai tanári pályájáról Lengyel Dénes írt. (Köznevelés, 1955. évf. 2. sz.)

b) Minden íróval kapcsolatban felvethető az az általános kérdés, hogy művei milyen *pedagógiai hatást* érnek el. Az ilyen jellegű kérdésfeltevés, irodalompedagógiai vizsgálat egy író életművének egészével kapcsolatban többnyire általánosságokba vész. Így például Gárdonyiról Ékamp Nándor (Gárdonyi lelke, az Országos Gárdonyi Társaság Évkönyve, Bp. 1940. 29—42. l.) pedagógiai szempontból vizsgálva, természetszeretetét, tanítói hivatásszeretetét emelte ki; Kéky Lajos pedig szűkkörű, úgyszólván didakticista szempontból nézi Gárdonyi műveinek hatását, ezeket írván: „Szeret magyarázni, szemléltetni. A tárgyakat lerajzolja, a hangokat lekottázza. Ez pályája elején itt-ott tudálékoskodásra, mindenáron való magyarázgatásra csábította.” (Kéky Lajos: Gárdonyi Géza. Irodalomtörténeti Füzetek, Bp. 1926. évf.)

c) Vizsgálni lehet azt is, hogy egy írónak milyen, szorosabban *pedagógiai tárgyú* írásai vannak; hogyan tükröződnek pedagógiai problémák az író műveiben. Gárdonyi pedagógiai tárgyú írásait a múltban összegyűjtötték, tartalmukat is — legalább is nagyrésztben — ismertették. (Vö. Simon L.: „Gárdonyi Géza, mint tanügyi író és szerkesztő” c. tanulmánya „Az egri remete” c. kötetben, Bp. 1933. 117—133. lap. — Gopcsa László: „Gárdonyi Géza élete és legelső írásai” címen Gárdonyi több fiatalkori, pedagógiai érdekű írását közölte.) Az említett művek pusztá gyűjtések, vagy tartalmi ismertetések, bírálat, értékelés nélkül.

Jelen tanulmányunk ez utóbbi szempontból igyekszik Gárdonyi műveit elemezni.

d) Fel lehet tenni az irodalompedagógiai kérdést lélektani, szubjektív oldalról is: lehet vizsgálni, hogy egy-egy író élményei közül melyek pedagógiai szempontból jelentősek; hogyan

tükröződik ez a pedagógiaiilag jelentős élményanyag az író műveiben. E szempontból foglalkozott Gárdonyival Bognár Gyula tanulmánya („Gárdonyi gyermekkori emlékeinek pedagógiai tanulságai” címmel, „Nevelésügyi Szemle” Szeged, 1938. 9-10. sz.) amely Gárdonyi szemléletes írásmódjára, gyermekismertetére, esztétikai nevelésére hívta fel a figyelmet.

Az említett nézőpontokat foglalja magában az irodalompedagógiai jellegű kutatás. E különböző nézőpontok természetesen szorosan összefüggnek; például nyilvánvaló, hogy egy író gyakorlati pedagógiai tevékenysége kihat műveire, a művek hatására, a művekben megnyilatkozó pedagógiai problémákra. A teljességet igénylő irodalompedagógiai kutatásnak tehát mindezeket a nézőpontokat szoros összefüggéseikben kell feltárnia. Hiba azonban, ha a különböző nézőpontok egy-egy tudományos műben rendszertelenül, szemponttalanul keverednek. (Mint pl. Lengyel Dénes Csokonairól szóló irodalompedagógiai jellegű művében. (Irodalomtörténet, 1954. évf.) A különböző irodalompedagógiai nézőpontokat rendszeresen, megkülönböztetve, de ugyanakkor összefüggéseiket, kölcsönhatásukat kidomborítva kell egységbe olvasztani.

A következőkben nem törekedhetünk teljes irodalompedagógiai vizsgálatra, hanem csupán „Az én falum” című mű pedagógiai problémáit igyekszünk elemezni.

* * *

„Az én falum” hősei: a tanító, a gyermekek, a falusi nép. Gárdonyi, a tanító, őszintén szerette a gyermekeket, a falu népét. Ez érződik is a könyv minden során. Hiányzik azonban e művéből is a mélyebb társadalmi problémák felvetése, a parasztság rétegződésének ábrázolása, a nevelés társadalmi gyökereinek meglátása, megértése, ábrázolása. De mindezen hibák, a realista szemlélet e súlyos korlátai ellenére is figyelemreméltó számunkra ez a munka. Elvonul előttünk az iskolaév, az évszokok, a falu élete, a 80-as, 90-es évek Magyarországnak.

Ott áll előttünk Gárdonyi, a tanító, az iskolaév első napján:

„Az iskolám olyan már, mint a zengő méhkas. A pap kihirdette, a kishíró meg kidobolta, hogy krumpლისzedés után senki ne tartsa otthon a gyereket, hanem küldje az iskolába.

Hát már hétfőn reggel megkezdődött a bevonulás. A kis fitosorrú, tüskéshajú Tabi Jóska jött elsőnek. Futva jött, mert ez a gyerek mindig fut. A vászontarisznya ide-oda lődörgött az oldalán, úgy meg volt tömve. No, egy bírsalma ki is lódult belőle, mikor az árkot átugrotta az iskola előtt....”

„...Harminc-negyven tanítványom szokott lenni, de még most ritkásan ülnek. Egynéhányan a nagyobbak közül csak akkor jönnek be, mikor már az idő megrokkban s otthon az ő dolgos kezük nélkül is meglehetnek.”

„De a legjobb tanuló, a feketeszemű, feketehajú Istenesfiú itt van már. Méltóságos komolysággal ül az első pad első helyén. Ez az ő helye már három év óta...” — „Ugy olvasni, meg számolni, mint ő, nem tud senki. Büszke is rá az apja. Nyáron a déli pihenőkön, télen a búbos mellett előre kieszt számokkal horgolja a fiát...” „Az apja, meg a sógor sokszor félnapig számították azt babon. Imrének nem kell se bab, se kukorica: kivágja fejből egy perc alatt.”

„Az uraság székes Dezső fia is itt van. Szélid kis kövér gyerek. Az elméje kissé lassú járatú, de amúgy kedves, ártatlan teremts. Nagy bámulója Istenes Imrének, akit a világ legnagyobb zsenijének tart. A zsebében mindig hoz egy darabka fehér kenyeret. Barnát cserél azon. Milyen jó parasztfiúnak lenni! A parasztfiú mindig barna kenyeret kap otthon, hosszú hajat viselhet, nyáron meg járhat mezítláb.”

Milyen aprólékos szeretettel tudja ábrázolni Gárdonyi az iskolaév kezdetét, a gyerekeket. Milyen vonzóvá tudja tenni ezt az ő iskoláját, ahol a tudás adta meg a legnagyobb tekintélyt és a földesúr becsülte és irigyelte a parasztfiút! De a mai olvasóból előtör a kérdés: vajon tipikus volt-e az ilyen iskola?

Figyeljük most meg Bogár Miska jellemzését:

„Eszembe jut szegény kis Bogár Miska. Komoly kis tömzsök gyerek. Még csak palatáblával jár, de azt akkora vászon-tarisznyába hozza, hogy a tábla csaknem a sarkát veri.

„Mingyárt az első nap, mikor az iskolába beléptem, az volt az első dolgom, hogy kiválogatom közülök azokat, akik hiányosan részesültek a szappan áldásaiban.

„ — Menjetek haza: mondjátok meg anyátoknak, hogy ide mosdatlan gyerek nem léphet be. Félóra múlva itt legyetek.

„Miska is köztük volt. Komoly fiúcska, nagyfejű és aprószemű kis fekete csemete. A képét megmosták otthon, de a keze, a lába... Persze, mezítláb járt a nyáron, mint a csirke.

„Visszatért csakúgy.

„ — Még nem vagy tiszta. Mars vissza!

„Bandukol szomorúan.

„Ismét visszatér.

„Néz rám aggodalommal.

„Csakolyan.

„ — Hiszen még mindig nem vagy tiszta!

„Sírva fakad. Babszemnyi könnyek csöpögnek a szemepíllájáról.

„— Nem megy le mester uram!

„Hát aztán hagytam.

„Ránéztem olykor és elmosolyodtam magamban.

„Piszkos szegény, de azért szeretem.

„Lehet, hogy majd mink is, mikor a másvilágra kerülünk a Főfőmester elé, az is visszaküld majd egynéhányszor bennünket, Bogár Miskákat. Végre is azt mondja:

— Piszkos szegény, de azért hát csak maradjon!”

Szinte kínálkozik itt az összehasonlítás „A lámpás” hasonló jeleneteivel. Ott is leírja az iskolaév kezdetét és azt, hogy a piszkos gyerekeket mosakodni küldte. De mennyire másképp ír ugyanerről „Az én falum”-ban. Mennyivel líraibb, sokszínűbb, érzelmesebb ez a leírás; „A lámpás” megfelelő jelenetei emellett szinte nyersnek tűnnek és itt „Az én falum” iskolájában, ezzei a sokszínű érzelmességgel együttjár az összebékítés, — a bajok, nehézségek elvesznek, összebékülnek. Mintha minden egybeolvadna a falusi életnek, a falusi iskolának ebbe a harmoniájába. Említ ugyan nehézségeket is. Hiszen megírja, hogy a nagyobb tanítványai közül néhányan hiányoznak év elején a munkák miatt, de ez csak egy odavetett mondat, nem érződik ki belőle a panasz. Az olvasó könnyen elsiklik felette. A harmónia beletörődő, rezignált mozzanatokkal vegyül. Mitikus képpen oldódik fel a rezignáció a Bogár Miska esetének leírásakor.

De ez a rezignáció korántsem általános „Az én falum” tanítójánál. Szereti ő a népét és mindent elkövet, hogy a gyerekek járjanak iskolába, tanuljanak. (Gólyák, méhek, kislibák c. elbeszélés.)

„Április első napján egyszerre tíz gyerekem maradt el az iskolából. Elmaradt a kis Tabi Jóska is....” „Az anyja bevallotta: bizony lelkem tanító uram, elküldtem ma Jóskát libát legeltetni.

„S mentegetőzve tette hozzá:

— Nincs több gyermekem, tanító úr, aztán a libáimnak most már legelő kell.

„—Hát tudom én azt szegény Tabiné, hogy ahány liba, kétszerannyi forint ésszel, és hogy maguknak kell az adóra, és látja lelkem, most már csak egy hét, aztán meglesz a vizsgálat. A Jóska gyerek esze meg éppen most indult kinyílásnak, mint ahogy a rózsa kinyílik, angyalom; aztán, ha most kifogja az iskolából, visszahúzódik a gyerek esze, mint a csigabiga, lelkem, aztán elő se jön megint egy esztendeig. Szívesen látom galambom a vizsgálaton.

„Délután már megint ott ült a kis pisze, eleveneszerű gyerek az iskolában. A haja úgy állott, mint egy csomó zsindelesség és meg volt mosdatva, mint valami királyfi. Az arcáról komoly büszkeség sugárzott. Hogyisne: maga a tanító kívánta őt vissza a libalegélőről.”

Ilyen népnevelő munkával küzdött Gárdonyi, a tanító a nép gyermekeinek iskolába járásáért, mai szóval: így harcolt a lemorzsolódás ellen.

Népünk igazi hagyományai lelkesítik Gárdonyit „Az én falum”-ban. Mély, gúnyos keserűséggel fakad ki, mikor a magyar gyermekről távoli, idegen bibliai történeteket kell magyaráznia; ehelyett március 15-ről szeretett volna szólni tanítványainak, de ezt nem engedték meg:

„Ma délután a babiloni rabságról magyaráztam az iskolában. Nem tudom, mi szükség van arra, hogy Baloghék, Szabóék, Pöhölyék, Gálék meg egyéb örökösön falusi emberek ismerjék a régi zsidóknak hányódásait. A nagyméltóságú miniszter úr akarja ezt, meg a nagyságos tanfelügyelő úr, meg a tisztelendő esperes úr. Jobban szerettem volna a rodostói rabságról, vagy a március tizenötödikéről beszélni, mert éppen évforduló nap van, de azt nem akarja a nagyméltóságú miniszter úr, sem a tanfelügyelő úr, sem a főtisztelendő esperes úr.”

„Igy hát a babiloni fogságról beszéltem...” („Március” c. elb.)

— Kétségtelen, hogy az „Az én falum”-ban vannak *társadalombíráló, realisztikus mozzanatok*. Találhatóan mutat erre rá Bóka László: „Ott bujkál a kötetben a társadalomkritika is.” (A „Török bankó” és a „Szegény ember jó órája” c. elbeszéléseket említi Bóka ezzel kapcsolatban.) Megtaláljuk azt a gondolatot is, aminek Gárdonyi a „Pöhölyék”-ben is hangot adott, hogy a parasztgyereket a továbbtanuláskor elidegenítik a szüleitől, elidegenítik a földtől. Ez kétségkívül így is volt. De az már negatív vonása Gárdonyinak, mikor a paraszti élet idealizálásával, valami paraszt-romantikus szemlélet alapján ellenkezte a továbbtanulást. Ilyen jelleget mutat a „Tanácskérés” c. elbeszélés. Furcsa, hogy ebben a komoly elbeszélésben Futó Jenő humoros vonást látott. Azt írta: (Gárdonyi Géza, Hódmezővásárhely, 1930. 237. l.) A „Tanácskérés”-ben a humor „az apa és fiú jelenének az előrevetített jövőjének ellentétéből fakad s a hangos kacaj mellett mély és igaz részvétet támaszt.” Ugy látjuk, a szerző egyoldalúan és formalisztikusan látta a humor lényegét. Azt sem gondoljuk, hogy ez az elbeszélés a mai olvasóban „hangos kacaj”-t keltene. — Az úri életről gondolkozva,

így írt Gárdonyi: „Mindez szép és érdemes is rajta elmélkedni. Igaz, hogy az úriszoba is szép, de szebb a mező, a szántóföld, az erdő, az ég, a csönd, az egyszerű élet.” — E szavak kétségkívül a paraszti életmódot idealizálják paraszt-romantikával teli-
tettek.

A realiztikus mozzanatok közé sorolhatjuk azt is, mikor a tanító társadalmi helyzetével foglalkozik Gárdonyi. („Boriska” c. elbeszélésben.) A tanító így szól:

„Én például sohasem felejttem el, hogy minden társaságban én vagyok a legkisebb. Engem illet az asztalnál is az utolsó hely s a beszélgetők között a hallgatás.” Továbbá: „...kell egy hidnak lenni, amely a paraszti osztályt az úri osztállyal egybeköti. Ez a híd a néptanító. Én szeretek az lenni, ami vagyok. Az én foglalkozásom minden nekem. Én a faluban minden szíven és minden lelken uralkodom. Ez nekem öröm és gazdag is vagyok. Nem mintha vagyonom, vagy nagy jövedelmem volna, hanem azért, meri bele tudok illeszkedni abba, amim van. Nem is kell összezsugorodnom. Igaz, hogy a külső megjelenésemre nem sokat költöttek, de ez itt nekem nem is szükséges.”

„Az én falum” egyik elbeszélésében („Jégvirágok”), leírta, hogy a bárónő meglátogatta, zongorázott neki. Gárdonyi élvezte, csodálta a zenét, — de ugyanakkor éles megvillannak benne társadalmi problémák is:

„A zene halk és hullámos már, mint a hárfajáték. Íme, a tengeri lányok zenéje, mely elől viasszal tapasztották be a fülüket a hajósok. De én csak a gyűrűjét nézem. (T. i. a bárónő gyűrűjét, BJ.) Micsoda kincs az. Hogyan kerül az ilyen kincs a nagy urakhoz? Kik dolgoznak a pénzért, amin a gyémántot adják?

„Mennyi szomorúságot lehetne megváltani egy ilyen fényes kövecskével!

„Érzem, hogy köd száll a tekintetem elé.”

— „Az én falum” tanítójában felmerültek tehát társadalmi problémák. De ő, ha érzi is az urak részéről a mellőzést, alapjában véve megbékélt a sorsával. Kárpótolja őt a nép szeretete. Lázadása legfeljebb abban nyilvánul meg, hogy nem veszi feleségül azt a lányt, akit Fehér Pál földesúr kiszemelt a számára.

Mennyire másképp, mennyire élesebben, sértettebb önérzettel merült fel ugyanez a kérdés a „Tanítóbarát” hasábjain! Nincs itt semmi komolyabb ellentét sem a pappal, sem a földesúrral, sem az iskolaszékkel. Hova lett már a harcos, antiklerikális Gárdonyi?

Gárdonyi, a tanító, humanista: testvériességre neveli ta-

nítványait, eligazítja a gyerekek közt felbukkanó perpatvart, verekedést; nem tűri, hogy tanítványai durvák, szeretetlenek legyenek egymással. („Büntárgyalás” c. elb.)

A „Kék paradicsom, lilium...” c. elbeszélésben is humanista tanítói beállítottsága nyilatkozik meg. Sajnálja Cigány Lacit, akinek nem akad játszópajtása. Megörül, mikor ez a kisfiú is társra talál. Ugyanekkor éles szemmel figyelte meg a gyerekek játékát a szünetekben a tízpercben:

„.....csak a gyermek mulat egész lelkével, magának teljes odaadásával. A felnőtt embernek már borba kell vesztenie a fele lelkét, hogy a másik fele mulathasson.” — Milyen találó ez a megállapítás a kapitalista társadalomra! Valóban, a kapitalizmusban a felnőtt embernek sokszor a bor mámorára volt szüksége ahhoz, hogy mulathasson, hogy ellefejltesse nyomorúságát.

— Tanítványai apró örömeiben (pl. az első hó) is osztozott Gárdonyi, a tanító. („A hóhely” c. elbeszélés):

„Az örömük (t. i. a gyerekeké, BJ.) engem is megvidámitott! S micsoda érzékeny a lélek minden változás iránt! Az ő lelkük olyan, mint valami finom kis gép, amely erős munkára nem való, de minden csekélységre megperdülnek a kerekei. Nekik merőben más a világuk, mint a miénk. A mi nagy dolgaink nekik semmiségek és amik nekünk semmiségek, azok nekik nagy valami. A gyermek kacag olyanokon, amiken mi nem is mosolygunk, és sír olyanokon, amiken mi a homlokunkat sem ráncoljuk. Egy tintacsepp, egy cserebogár, egy botlás, idegen öltözet: nevet rajta. És sír, ha a tolla elgörbül, ha csúfolják, ha aggódik, ha fázik. Aztán sírás közben valami kellemesen hat rá, — akkor a könnyein át mosolyog.”

Gárdonyinak ezek a gondolatai kétségkívül a gyermekközpontú pedagógia, a pedológia határát súrolják. (Különösen: „nekik merőben más a világuk, mint a miénk.”) Ez nála nem valami tudományos megfontolás eredménye. Nem kutatja, mi lehet az oka, hogy a gyermekek mintegy „külön világban” élnek. A kapitalista társadalomból, a felnőttek világából való mélységes kiábrándultsága juttatta el Gárdonyit ilyenféle gondolatokig.

A felnőtt ember romlott, nem őszinte; a gyermek viszont naív, őszinte, egyszerű, romlatlan. A falusi ember, a parasztember hasonlóképpen. Gárdonyi egész munkásságában szembe-tűnő a parasztember és a gyermekek iránti mély rokonszenve. Ez, úgy gondoljuk, a városi kapitalizmus iránti ellenszenvéből,

kiábrándultságából fakad. Együtt jár a gyermek és a parasztember bizonyos idealizálásával is.

— Megkapóan, hangulatosan ábrázolja Gárdonyi az évszakokat, a napszakokat, a természetet. Természetábrázolása mindig emberi vonatkozásokkal telt. Szinte elárulja ez a szemlélet a népét szerető, annak ügyes-bajos dolgai iránt érdeklődő, segítségére kész pedagógust. Egyik elbeszélésében („Este”) például ilyen jellemzően humánus szemmel ír:

„Este minden más. Más az egész világ. Magam sem vagyok az, aki reggel voltam. Mintha a földdel megfordulna a szívünk is: másképpen érzek és másképpen gondolkodok.

„Amint így este végigmegyek a falun, látom, hogy a házak meg a kertek is megváltoztak. Eppen akkorák és csak azok, mint reggel, de mondom, megváltoztak. Némelyik szembetűnően előfehérlik a homályból, a másik meg visszahúzódik, elrejtőzik, csak az egy-két vörös ablakszemével bámul kifelé. Olyanok, mintha meg tudnának mozdulni, ha akarnának.

„Az emberek is mások. Az esti homályban szinte lebegnek, mikor járnak; mikor meg-megállnak, olyanok, mint a fák meg a bokrok, amint hogy a bokor is olyan némelyik, mint az ember.”

Az esti csöndben ott ül a háza előtt a szelíd és szomorú Durucz András. Gárdonyi, a tanító megszólítja:

„— Hogy van az asszony?

„— Köszönöm a kérdést, mester uram. Bezony már a pipámat se állhatja odabe.

„— Miért nem viszi el az orvoshoz?

„— Voltam én már ott is, mester uram. De csak magam. Mert azt gondoltam, hogy ha ketten megyünk, hát a doktor kettőről vesz pénzt. Mondok, baj van. Aszongya, öltse ki kend a nyelvét. Kiöltöm a nyelvemet. Megnézi. Aztán leül és sebtibe firkálja a recefet. Doktor úr, mondok, még el se mondtam a bajt, mivelhogy a feleségem küldött. Hát csak rám ripakodik, hogy ezt mondja: fogja be kend a száját, jobban tudom én mi a baja, mint a felesége, — fizet egy forintot. Hát csak leszúrtam a keserves forintomat, aztán elmentem a patikába, hogy ha már egy forintba kerül a recef, meg is csináltatom. Ott megint fizettem egy forintot és ötvenegy krajcárt, pedig csak akkora kis üveggel, mint a kisújjom. Hát aztán lássa, mester uram, ez csak elég drága volt, mégse használt.”

Ez a kis jelenet, mely oly jól beillik az este melankólikus hangulatába, milyen sok mindent sűrít össze. Kiütözik belőle a nép bizamatlansága az urakkal szemben és elmaradottsága is. Ugyanakkor viszont mennyire leleplezi a bürokrata, lelketlen, goromba falusi orvost is.

— Valóban, sok igazság volt abban, amit így fejezett ki Gárdonyi: „En a faluban minden szíven és minden lelken uralkodom.” Gárdonyi, a tanító ott élt a falu népe közt. Résztvevett a falu, az emberek életében; Gárdonyi, az író pedig leírta, ábrázolta a falu életének apró, mindennapi eseményeit is. (Pl. „Festő a falun” c. elb.)

Szomorú színek is vegyültek olykor a falu képébe:

„A kis pillangóról Bozóki Ilonka jutott az eszembe, az én kis kékszemű, kékruhájú tanítványom. Ilonka is a mezőn élt, a pitypangok, temondád füvek, harangvirágok és kikiricskek között. Mert libapásztor. Kedves kis fehérarcú gyerek. Napestig dalol, meg röpköd a mezőn. A minap hogy a köhídon megállottam, ott láttam őt a fű között. A fűzfabokor árnyékában állt és egy bodzafadarabra öltögetett rongyokat. A fadarabból baba lesz, a rongyokból selyemvigánó...”

„....Csöndesen megálltam ott, mégis megérzett...”

„—Tudok én mindent, — szólt, a kezemet megfogva —, kérdezzen.

„— Hát mondd meg, hogy miért teremtett téged a jóisten?

„És a kisleány az iskolai éneklő hangon felelte:

„— Azért, hogy őt megismerjem, szeressem, neki szolgáljak és üdvözljek.” (A „lámpás” tanítója — többek közt — ezt a kérdést is kihagyta a katekizmusból.)

„....Mondom, így eszembe jutott a kis Ilonka, mikor a kék pillangó felém lebegéft és leszállott egy rézszögre, éppen a macskám feje elé. A macskám ott aludt a napon.” ...Gárdonyi így elgondolkozott, mikor egyszerre csak csörren a kertajtó.

„Ki jön?

„Egy ünnepi ruhába öltözött, sovány kis parasztasszony.

„Egyenesen a méhes felé tart. Félrehárítja az útba hajló almaágakat.

„Most megismerem: Bozókiné, az Ilonka anyja. Sír. Teme-tést jelent?

„— Ki halt meg, lelkem?

„— A kislányom.

„— Ilonka?

„— Az.

„— Mi baja volt? Mi érte?

„— Torokgyík.

„Leült a deszkára és nagy fehér zsebkendőjébe takarta el arcát.

„A macskám már eltűnt onnan. Nekem mégis úgy rémlett,

mintha a fák árnyékában egy másik hunyorgó szemű óriási fekete szellem-macska lebegne el, ahogy a ragadozók szoktak: lomhán és nesztelenül.”

— Itt a szomorúság, a gyász érzése valami furcsa, nem kellemes, de azért nem is félelmetes képben oldódik fel.

Másutt is a halált, a gyászt nem tragikusan komor színekkel ábrázolja Gárdonyi, hanem fanyar, szomorkás hangulatban ringatja a jelenlévőket, akik nem közvetlen résztvevői az esetnek. A halál nem tragikus, megrendítő, hanem szomorú ugyan, de mégis alapjában véve természetes a Gárdonyi ábrázolásában. (Pl. Kevi Pál halála.) A gyász ábrázolásában, mint általában az egész elbeszéléskötetben, kerüli a disszonáns hangot. Alaphangja az összhang, a megbékélés, a megelégedettség. Ennek az alaphangnak köszönhetette „Az én falum” elsősorban nagy sikerét, közönségnél és a burzsoá kritikusoknál egyaránt. A falusi tanító üzent ebben a könyvben a városnak és minden olvasójának. Azt üzeni: szép a mi életünk, boldog, békességes. Nálunk a falun minden rendben van.

Pap Irén „Az én falum apró tragédiái” c. tanulmányában (a Gárdonyi Társaság Értesítője, 1926. év) foglalkozik azzal, hogyan ábrázolta Gárdonyi e művében a falusi emberek bánatát: „Gárdonyi meglátja mindezt a szomorúságot, de nem csúlnál belőlük tragédiát... A nyomukban nem marad nagy fájdalom, csak egy kicsit összeszorul a szívünk a mesélés alatt és egy egy szívből jövőt sóhajtunk utána! ...öröm és gyász váltják fel egymást. De még a gyász is megnyugtatóbb ott, — a halál ott nem tragédia, csendes elmulás, amibe belenyugszik az, aki elmegy, s csak annak fáj, aki itt maradt.” — Ennek az ábrázolásmódnak a mű egész tendenciájával, társadalmi mondánivalójával való összefüggéseire nem tudott a burzsoá szerző magyarázatot találni.

A falu szociális problémáiból, rétegezettségéből többet megláthatott volna Gárdonyi a 90-es években, az agrárszocialista mozgalmak idején. Ő „Az én falum”-ban a falu társadalmi problémáit kevésbé érinti, egységesnek mutatja be a parasztságot. A falunak alapjában véve idilli ábrázolás — mely, az egyes realista motívumok ellenére uralkodó — kétségkívül negatívuma, korlátja „Az én falum”-nak.

Sőtér István egyetemi előadásában (Magyar Irodalomtörténet, 1849—1905. Bp. 1952—53. Jegyzet) rámutat arra, hogy a 90-es években a parasztság egységes harca a földbirtokosok ellen volt napirenden, nem pedig a parasztságon belüli osztályharc, a kulákkérdés. — Ez kétségkívül helytálló is. Nem kíván-

hatjuk meg Gárdonyitól, hogy 1898-ban felvesse a kulákkérdést. Ez súlyos vulgarizálás lenne. De másfelől az is bizonyos, hogy Gárdonyi abban az időben már a parasztság rétegződését láthatta és ábrázolhatta volna. Ez kétségekívül fogyatékosága.

„Az én falum”-at összehasonlítva „A lámpás”-sal, végül is megállapíthatjuk, hogy az éles társadalomkritika, az antiklerikális tendencia hiányzik „Az én falum”-ból. Viszont formai szempontból, a meleg líraiság, a sokszínűség, érzelmesség szempontjából „Az én falum” felülmulja „A lámpás”-t.

1921-ben Zsigmond Ferenc (Irodalomtörténet 1921. év. 107. sz.) nyomatékosañ hangsúlyozta, hogy „Az én falum” Mikszáth Kálmán művének, „A jó palócok”-nak hatása alatt fogant. Mikszáth tárgyilagos, Gárdonyi alanyi; kívül-belül állítja elének az alföldi magyart. Ez által emelkedik Gárdonyi a Mikszáth műve felé — Zsigmond Ferenc szerint. Legújabban Király István emelte ki, hogy Mikszáth jó palócai nélkül nem születtek volna meg „Gárdonyi-Géza „Az én falum”-jának csendes, szomorkás mosolyú elbeszélései.” (Király István: Mikszáth Kálmán, Bp. 1952—53.) Kétségtelen, hogy Mikszáth művének sikere ösztönözhetette Gárdonyit „Az én falum” megírására. Az is valószínű, hogy az ábrázolásmód líraisága terén sokat tanult Mikszáthtól. „Az én falum” elbeszéléseinek tárgya azonban Gárdonyi tanítói élményeiből fakad; tárgyi átvételről nem lehet szó.

Későbbi műveiben a realista vonások eltűnnek; egyre inkább hanyatlik, a burzsoá közönség érzéseit, ízlését szolgálja ki; gyakran misztikumba fullad. Nem véletlen, hogy a klerikális irodalomtörténet éppen Gárdonyi későbbi, misztikum felé hajló írásait méltányolta: „A remeteségben Gárdonyi megtalálta a gyógyulást: megtalálta önmagát és megtalálta Istent” — írta róla Sik Sándor („Gárdonyi, Ady, Prohászka” c. művében.) Későbbi műveinek stílusában is — mint arra Vértesi Aranka rámutatott („Gárdonyi nyelvéről”, Bp. 1910. 71—72. l.) — szakít régebbi tömör, rövidmondatos stílusával és közeledik az általános irodalmi stílushoz.

* * *

Gárdonyi jelentőségét, írói nagyságát, — a burzsoázia számára kedvező vonásokat emelve ki — a polgári esztétikusok általában eltúlozták. Eléggé elterjedt volt őt „*Magyar Tolsztoj*”-nak nevezni. (Ez a hasonlat először *Csoór Gáspár* cikkében kap nyomatékot, — „Uj Idők”, 1911. 26. sz. — Majd Kéky Lajos is bizonyos tekintetben hasonlóságot talál Gárdonyi és Tolsztoj közt.)

Kéky Lajos abban látja a hasonlóságot, hogy Gárdonyiban „visszhangra talál az a keserűség is, mellyel Tolsztoj a Krisztus tanításaitól eltávolodott egyház és papok ellen fordul.” — Történeti regényeinek megírási módja is sokban emlékeztet Tolsztojra Kéky szerint. Viszont lényeges különbségüket abban látja, hogy Gárdonyi tősgyökeresen magyar.

Nézetünk szerint teljesen elhibázott dolog Gárdonyit Tolsztojhoz hasonlítani. Az író Gárdonyi — minden pozitív, realista vonása mellett — sem közelítette meg a nagy realista Tolsztojt. Tolsztoj Jásznája-Poljána-i remeteségét és Gárdonyi egri magányát is hibás dolog párhuzamba állítani. Tolsztoj, negatívumai ellenére, nagy realista író, aki nem szakadt el a néptől, Gárdonyi viszont egri éveiben eltávolodott a néptől, a társadalmi problémák ábrázolásától. — Egy másik alapja lehetne a hasonlításnak az, hogy Tolsztoj is foglalkozott gyermekneveléssel, birtokán iskolát állított fel, ahol nagy szeretettel tanította, nevelte a gyermekeket. Tolsztojra is, Gárdonyira is jellemző a dolgozó nép gyermekeinek mélyeséges szeretete. Tolsztoj iskolájában az individualista-anarchista nevelés híve, és ezeket az eszméket meg is valósította iskolájában. (Az azonban durva hamisítás, mintha Tolsztoj egyszerű Rousseau-utánzó lett volna, — amint erre Krupszkája rámutatott. — (Válogatott Pedagógiai Tanulmányok, Bp. 1949. 37—41. l.) Tolsztoj iskolájának jelentős pozitív vonása a gyermek szeretete mellett az aktivizálás, a szemléletesség a cári iskola mechanizmusa elleni tiltakozás. Mint arra rámutattunk, Gárdonyi is küzdött a tanítás gépiesége ellen, de tanítói gyakorlatában a tolsztoji pedagógiai elvekig kétségkívül nem jutott el. (Egy pedagógiai posthumus cikkben ugyan érezhető a 20. századi burzsoá irányzatok hatása.)

Egészen véve indokolatlannak látjuk Gárdonyit Tolsztojhoz hasonlítani.

Gárdonyi „Az én falum” című művét kétségkívül nem sorolhatjuk a nagy, realista alkotások közé. Harcoság, antiklerikális beállítottság terén mélyen alatta marad akár a „Tanítóbarát” cikkeinek, akár „A lámpás”-nak. Mi az mégis, amiért nekünk, mai pedagógusoknak becsülnünk kell Gárdonyi e művét?

Ez a kiemelkedő vonás: a magyar nép, a parasztgyermek, a falu, a tanítói hivatás igaz szeretete. Gárdonyi, a volt falusi tanító mi hozzánk is szól. Azt üzeni a mai és leendő pedagógusoknak, falusi tanítóknak:

Szeressétek nagyon a mi népünket, a gyermeket. Vigyétek falura a kultúrát. Népünk kulturális felemelése a Ti kezetekben van.

IDÉZETT IRODALOM:

(Gárdonyi szépirodalmi művein és az általa szerkesztett „Tanítóbarát” (Győr, 1886—1889.) c. folyóiraton kívül):

Bóka László: A hazaszeretet regénye. Csillag, 1954. évf.

Bognár Gyula: Gárdonyi gyermekkori emlékeinek pedagógiai tanulságai, „Nevelésügyi Szemle” Szeged, 1938. évf.

Csoór Gáspár: Gárdonyi Géza. — Uj Idők, 1911. évf. 26. sz.

Ékamp Nándor: Gárdonyi lelke. — Gárdonyi Géza Társaság Évkönyve, Bp. 1940.

Futó Jenő: Gárdonyi Géza. — Hódmezővásárhely, 1930.

Gárdonyi József: Az élő Gárdonyi. Bp. 1934.

Gopcsa László: Gárdonyi Géza élete és legelső írásai.

Karácsony Sándor: Református Élet, 1936. évf. — A könyvek lelke, Bp. 1941. Exodus kiad.

Kéký Lajos: Gárdonyi Géza. — Irodalomtörténeti füzetek, Bp. 1926.

Király István: Mikszáth Kálmán. — Bp. 1952.

Krupszkájá: Válogatott ped. tanulmányok. Bp. 1949.

Kürti Menyhért: Gárdonyi pedagógiája, Gárdonyi Társaság Évkönyve, 1924.

Lengyel Dénes: Csokonai mint nevelő. Irodalomtörténet, 1953; 3-4. sz.

Madarász Flóris: Gárdonyi Géza. Klny. Kat. Szemle, Bp. 1909.

Magyar Paedagógiai Szemle, folyóirat, Bp. (Idézve az 1800. évf.-ból.)

Pap Irén: Az én falum apró tragédiái, Gárdonyi Társaság Értesítője, 1926.

Schvertsig Antal: Gárdonyi Géza regényköltészete, Bp. 1930.

Sik Sándor: Gárdonyi, Ady, Prohászka. Bp. 1928.

Simon Lajos: Gárdonyi Géza, mint tanügyi író és szerkesztő. — Az egri remete c. gyűjteményes kötet, Bp. 1933.

Sótér István: Egyetemi Előadások. (Jegyzet. Kézirat gyanánt. Közokt. Jegyzetellátó, 1953.)

Vértessi Aranka: Gárdonyi nyelvéről, Bp. 1910.

Zsigmond Ferenc: Gárdonyi. Irodalomtörténet, 1921. évf.